

Ivo Pilar i pitanja o modernizaciji hrvatskog društva

Ivan Rogić
Zagreb

Uvodna bilješka ili: koje hrvatsko društvo?

Pitanja o modernizaciji nekog društva neodvojiva su od uvodne obveze koja nalaže ustvrditi: koje društvo. Naslovom je već nagoviješteno kako je riječ o hrvatskom društvu. No dodatno je potrebno omeđiti i vremenski/prostorni okvir u koji se to društvo »namjestilo«. Ciljajući na to držimo najkorisnijim ponoviti nekoliko dobro poznatih činjenica iz Pilarova životopisa i bibliografije. **(a)** Pilar je živio u razdoblju 1874.—1933. To je razdoblje politički dvovrsno: dijeli se na razdoblje nagodbene Hrvatske i na razdoblje srpske diktature u prvoj jugoslavenskoj državi. U sociologijskoj analizi razdoblje se drži, uglavnom, razdobljem polumodernizacije ili razdobljem prožetim hrvatskim težnjama k oblikovanju, makar i skromnih, uporišta dugoročne modernizacije. **(b)** Modernizacijske zamisli Pilar, po našoj ocjeni, razvija u 4 rada. To su: **Secesija** (studija o modernoj umjetnosti), objavljena 1898. u Zagrebu (poseban otisak u *Viencu*); **Južnoslavensko pitanje i svjetski rat**, objavljeno 1918. u Beču (na hrvatskom objavljeno 1943. u Zagrebu u prijevodu Fedora Puceka; izdala Matica hrvatska); **Borba za vrijednost svoga »Ja«** (Pokus filozofije slavenskog individualizma), objavljena 1922. u Zagrebu, izdao St. Kugli; **»O sistematizovanju sociologije«**, članak objavljen 1927. u Zagrebu (u *Mjesečnik. Glasilo Pravničkog društva*). Na predloženu popisu nema, vidljivo je, nekih drugih, a važnih, Pilarovih radova, primjerice: *Svjetski rat i Hrvati* ili *Uvijek iznova Srbija*. U tim radovima Pilar je zaokupljen ili geopolitičkim analizama (*Svjetski rat i Hrvati*) ili, na temelju prije razvijenih modernizacijskih uvida, pokazuje kako je jugoslavenska paradigma, kao osnova i sredstvo modernizacije, za hrvatsko društvo promašena (*Uvijek iznova Srbija*).

Osloncom na spomenute činjenice nije, dakle, teško odgovoriti na pitanje koje hrvatsko društvo ima pred očima Pilar kada raspravlja o modernizaciji. U sociologijskom žargonu dopušteno je reći kako ga pogađaju silnice prve modernosti, a nije posve pogrešno reći i »herojske« modernosti. U nekim našim radovima dotično se hrvatsko društvo označuje društvom prve hrvatske modernizacije (primjerice, u radu *Tehnika i samostalnost*).

Na više mjesta u spomenutim radovima Pilar nudi i neku vrst prigodna »portreta« toga društva. Odvojili smo pet obilježja koja jasnije ukazuju na unutrašnju »kakvoću« društvenih sudionika i njihovih odnosa.

(a) U hrvatskom društvu nema izgrađene modernizacijske elite. Pilar se višekratno obazire na upozorenja i žalbe Ksavera Šandora Đalskog (Ljube Babića), tada jednog od središnjih književnih i intelektualnih autoriteta, kako Hrvatskoj »nedostaje značajeva«. Na istom su tragu i viševrsni uvidi autora hrvatskog književnog realizma, politički pretežno pravaša. Pilar ustvrđuje kako je vidljiv manjak hrvatskih nositelja razvojnih inicijativa. Stoga drži potrebnim podsjetiti kako hrvatska riječ značaj nije potpunom istoznačnicom riječi osobnost. Značaj se, prema Pilaru, oblikuje specifičnom **moralnom usmjerenošću i ustrajnošću** osobe koja potrebnu energiju crpi iz poriva k usavršavanju.

(b) Na ključnim sektorima »narodnog života« preteže mentalitet, »svjetozrenje« kako ga naziva Pilar, koji se iscrpljuje **u potrazi za izvanjskim gospodarom** hrvatskog društva. Riječ je o nekoj vrsti, običajno i institucijski, učvršćene, prakse — samokolonizacije. Pilar je posebno kritičan spram učinaka »slavenske zadruge«. Taj društveni oblik, prema Pilaru, izravno priječi procese i prakse oblikovanja moderna pojedinca: usmjeruje ga prema ovisnosti, nekritičnoj podložnosti autoritetu i manjku životne inicijative. (Podsjetiti je kako je Pilar takvim ocjenama polemično protivan onodobnim brojnim zagovornicima i tumačima modernizacijske kakvoće zadruge u rasponu od akademskog do političkog sektora.)

(c) U procesima socijalne integracije (današnjim žargonom: izgrađivanja i akumulacije socijalnog kapitala), prema Pilaru, pretežu fragmentacija i sukobljavanje. Na toj podlozi, ustvrđuje, **»pojedinač je antisocijalan, a narodna skupnost antiindividualistička«**. Iz tih se, kaotičnih, sudara i opreka, gotovo predvidljivo, razvija i snaži poznati — jal. Općenito govoreći, u jalu se sažimlju sve negativne socijalne energije uložene u nepriznavanje životnih uspjeha, i individualnih i kolektivnih.

(d) U društvenom djelovanju pretežu imitacija i adaptacija. Na više mjesta Pilar spominje i **»štreberstvo«** (inače čest predmet kritike Ante Starčevića). Posrijedi je manjak produktivnog i inovacijskog djelovanja, ponajprije u praksama pojedinca. Pilar se ne upušta u sustavnu kritiku suvremenih mu institucija. No lako je uočiti kako su one glavnim »zaštitnicima« spomenutog »štreberstva«, pa ih nije netočno držati i glavnim jamcima općih štreberskih gramatika. Pilaru, ipak, teže pada što u društvu (danas bi se reklo, civilnom sektoru) nedostaje stvaralački sposobnih pojedinaca. Prije spomenuta tužbalica Đalskog ovdje je analitički premještena kako bi se jasnije vidjelo kakve društvene prakse izazivlje spomenuti »manjak značajeva«.

(e) Na općoj identitetnoj i političkoj razini preteže težnja k hrvatstvu/srbstvu, posljuje jugoslavenstvu. Pilar višekratno podsjeća kako ta težnja nije »organskom« izvedenicom iz temeljnih obilježja hrvatskog društva (kontinuitet države i političkih institucija, sudionništvo u kulturnim i političkim praksama zapadnih društava, iseljeničke putanje itd.). Prije će biti da je ona otiskom modernizacijskog posustajanja posljedice kojega se svode na »uvijek iznova Srbija«. Ili, drugačije rečeno, na uspostavu trajnog stanja predmodernosti/paramodernosti.

Metodologijsko uporište Pilarova odgovora

U prije spomenutim Pilarovim raspravama, lako je uočiti, rijetki su veći ulomci o gospodarskom ili tehničkom posustajanju onodobna hrvatskog društva, premda bi, ima li se na umu njegov interes za društvenu modernizaciju, takve trebalo očekivati. Adresirati njihovu malobrojnost na općenit manjak znanja o financijama i dobru gospodarenju u onodobnu javnom znanju hrvatskog društva nije dopušteno. Već od kritičkih napada Josipa Franka na financijske aspekte Ugarsko-hrvatske nagodbe ili Ante Starčevića na proračun, vidljiv je u hrvatskom javnom znanju nezanemariv interes za gospodarske likove modernizacije. No Pilar, očito, drži kako svodnja moderne društvene preobrazbe (njezina »determinacija«) na gospodarske nužde (poslije i na strukturnu nadmoć tzv. baze) ne upućuje društvenu analizu posve točno. »Nulto« pitanje na koje ona, analiza, ima odgovoriti jest pitanje **o sudionicima društva: tko su oni i kakve su njihove prakse**. Budući da se društveni sudionici oblikuju i samooblikuju osloncem na komunikacijsku i simboličnu zalihu društva (u nekoj kulturi i jeziku), analitički je opravdano dati prednost onim pitanjima kojima se traga za, žargonom Maxa Webera, »vrijednosnom racionalnošću« društvenih sudionika, za njihovim »svjetozrenjem«. Koliko je vidljivo, Pilar za takvu analitičku odluku prvo uporište nalazi u onodobnoj njemačkoj »klasičnoj« sociologiji, (s autorima kao što je, primjerice, Leopold von Wise). Taj analitički interes u sociologiji je, poznato je, poslije označen složenicom: simbolični interakcionizam. Premda se u njegovu okviru teško grade razlike između sociologije i socijalne psihologije, sociologije i kulturne antropologije, potreba za stalnom »rekonstrukcijom« društvene zbiljnosti kao svojevrsnog **dramskog polja** društvenih sudionika ne dopušta, na drugoj strani, otklizati analizi u prigodno »psihologiziranje«. (Nije nekorisno ovdje podsjetiti kako i jedan od filozofijskih prvaka u 20. stoljeću, Martin Heidegger, ističe da svako mišljenje o ljudskim stvarima treba otpočeti pitanjem: tko. Nema, dakako, Pilar ništa sa spomenutim filozofijskim velikanom. Ali je, držimo, korisno i tom usputnom bilješkom podsjetiti kako odabir Pilarove analitičke perspektive nije izvučen iz rukava.)

U nemalom broju radova analitičke aspiracije simboličnih interakcionista iscrpljuju se u nekoj vrsti »komornih« opisa komunikacijskih pomagala i (socijalno/psihologijskih) odnosa između uključenih sudionika. No ozbiljnije pretresanje samog analitičkog pristupa pokazuje kako takva aspiracijska »skromnost« nije zadana samim pristupom. Naprotiv, u njemu je dostatno prostrano za različite tipologije društvenih sudionika, u rasponu od pojedinaca do većih društvenih skupina, od organizacija do institucija, od malobrojnih, lokalnih, društava do velikih carstava. (Podsjetiti je samo na mogućnosti nagoviještene radovima spomenutoga Maxa Webera). U takvim radovima analitički interes za kakvoću i prakse društvenih sudionika lako se spaja s uvidima i intencijama **povijesne sociologije**. Koliko je vidljivo, i Pilar rado poseže za uvidima povijesne znanosti i povijesne sociologije. Bez njih ne može valjano »zarezati« u neke nezaobilazne su-

dionike onodobna hrvatskog društva kao što su, primjerice, nacije ili carstva. Pri tomu Pilar ne gubi iz vida polazni »nominalistični« stav sukladno kojemu je **pojedinač** prvim društvenim sudionikom, dočim ostali nastaju uključivanjem množine takvih pojedinaca u odnošajne mreže. Zahvaljujući tomu, Pilar uspješno izbjegava »organicistične« predodžbe o društvenim skupinama ili institucijama gdje se one izjednačuju s nedjeljivim organizmima, u njegovo vrijeme prilično rabljene pretežno pod utjecajem nekih inačica biologizma i evolucionizma.

Biocentričnost društva

U *Borbi za vrijednost svoga »Ja«* Pilar izrijekom ističe važnost »**biocentrična« pristupa društvu** (str. 199). Sukladno tom pristupu život je uvjet i temelj društva. Živi ljudi rađaju se, dakako, u društvu. Ali je sama životna sposobnost rađanja, reprodukcije, izvan društva: ona društvo uvjetuje. Zaoštrenije rečeno, društvo se oblikuje težnjom samoga života k množenju i širenju. Iz te, »nulte«, životnosti društvene zbilje izvire nekoliko obilježja te zbilje koja se u svakom posebnom društvu javljaju »apriorno«, kao neka vrst poopćenih konstanta. Pilar spominje šest takvih. **(i) »Kinematičnost«**, danas bismo rekli nestalnost i promjenjivost društva. Ona je, posve sukladno modernu uvidu, **vremenita** zbiljnost. **(ii) Obveza na životnu borbu** društvenih sudionika. Ona izvire iz dva temeljna životna poticaja, dvije temeljnice: iz težnje života stvaranju života; i iz težnje života njegovu usavršavanju. Budući da se život ima tek ostvariti, ljudsko je biće upućeno na životnu borbu, na sukobe i suradnju, kako bi se, uopće, potvrdilo u živom stanju. **(iii) Normativnost**. Iz težnje k usavršavanju života izlazi i potreba za odmjerenjem dobara i ne/dobara, boli i užitka, uspjeha i neuspjeha, u ostvarivanju te težnje. Posebno je normiranje važno u oblikovanju predodžaba o i mjerila dugoročnih dobara i životnih uspjeha. **(iv) Svršnost**. Ista težnja k usavršavanju javlja se i kao osnova oblikovanja relativno trajnih temeljnih vrijednosti u društvu, osloncem na koje se stvara »horizont smisla« u životnim praksama društvenih sudionika. **(v) Životni nominalizam**. Život je, prema Pilaru, utjelovljen u **tijelu pojedinca**. Pojedinač je nezamjenjiva »posuda života«. Ta činjenica je osnovom posebne vrijednosti pojedinca. On je, stoga, **neprocjenjiv i nenadoknativ. Jedinač**.

Kako se u Pilarovu biocentričnost društva upisuju tragovi filozofije života, utjecajne na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, tragovi bergsonovskog vitalizma ili voluntarizma jednog Arthura Schopenhauera, predmetom je posebne rasprave svrha koja nije posve sukladna svrsi ovoga teksta. Zadovoljimo se, stoga, trima, vjerujemo korisnim, pripomenama. **(i)** Ističući životnu centriranost društva Pilar, posredno, sugerira kako se nijedna praktična modernizacija društva ne može / ne smije odvojiti od njegove **re/vitalizacije**, životne obnove, ili, jasnije, obnove životnih sposobnosti temeljnih društvenih sudionika. U obzoru revitalizacije testiraju se, današnjim žargonom rečeno, sve javne strategije razvitka. **(ii)** Životna centriranost društva neodvojiva je od prirode. Odnos nekog društva spram života najjasnije se očituje u praktičnim postupcima spram prirode (kao »kolijevke«

života). Pilar ističe kako je priroda »naša majka«. Pa nije dobro težiti gospodarenju prirodom »odozgo«, nego s njom surađivati. Stoga je **ekologijska skrb** za kakvoću prirode neodvojiva od valjane društvene modernizacije. Ovdje nije riječ o nadoknadnom upisu ekologijskog teksta u Pilarov tekst. Istraživanja Zlatka Matijevića i Tomislava Jonjića pokazuju kako je Pilar već dvadesetih godina prošlog stoljeća u Zagrebu »osviješteni« ekologijski aktivist. (Nije ovdje nekorisno domnetnuti kako je i u drugih hrvatskih pravaša živa srodna osjetljivost spram prirode. Podsjetiti je na, i danas poticajne, Matoševe tekstove o hrvatskom krajoliku i njegovim vrijednostima. Dopušteno je, stoga, ustvrditi kako je Pilarova predodžba o modernizaciji u isti mah i — postmodernizacijska, omeđimo li značenje riječi: postmodernizacija, težnjom k razvojnom legitimiranju života. **(iii)** Pilarov pristup omogućuje navlastito razlikovanje »**svijeta života**« od drugih sektorskih svjetova (svijet rada, tehnički svijet, itd.) u društvu. Kao što je poznato posebnosti »svijeta života« najdosljednije ističe društvena analiza s korijenom u (kasnoj) fenomenologiji. No čitaju li se pozornije tekstovi Alfreda Schütza, jednog od začetnika takve sociologijske analize, uočiti je kako je u njima snažnije naglašena svojevrsna »mehaničnost« događajnog društvenog polja (ponovljivost odnošajnih i klasifikacijskih recepata, važnost rituala, imitativnost itd.). Pilar, pak, odlučnije ističe, kako je i prije nabačeno, težnje k uspjehu, svrhovitost, svijest o vrijednostima, volju, slobodnije rečeno, otiske ulaganja životne sposobnosti u, pokradimo Hannah Arendt, »aktivni život«. Pri tomu ni Pilar ne zanemaruje važnost **habitualnog, tjelesnog, upisa** spomenutih sastavnica svijeta života. Pa se one, koliko su u događajnom polju svijeta života, i javljaju pretežno u predrefleksivnim sintezama (kao splet »prirodnih«, »samorazumljivih«, »normalnih« itd. navika i dispozicija).

Reprezentativni/»herojski« individualizam

Prema Pilaru, kako je i prije nagoviješteno, temelj društva je **živi pojedinac**. Razlog je jednostavan: njegovo je tijelo unikatnom zbiljnošću, ono je **jedincato**. Unutrašnja arhitektura pojedinca prostire se na dva osnovna »kata«. Prvi kat je primarno, vegetativno ja. U njemu su sabrane sve osnove životne funkcije i procesi. Na drugom je katu sekundarno, subjektivno, ja (»jastvenost«). Ono obuhvaća tvorevine kao što su: duša, osobnost, značaj, duh, um, volja. Težeci jasnijoj razdiobi spomenutih sastavnica Pilar, uglavnom, dijeli (ne)jasnoće onodobnih psihologijskih i antropologijskih istraživanja. No tri Pilarove »korekture« zaslužuju posebnu pozornost. Prva je već uvodno nabačena. Razlikujući značenja riječi osobnost i značaj (premda su one, vodoravno promatrano, istoznačnice, sinonimi) Pilar ponavlja kako je značaj određen izrazitijom moralnom težnjom i voljom. Svi ljudi imaju nekakvu osobnost (splet bitnih obilježja osobe), ali rijetki imaju — značaj. Druga je adresirana na duh, um i umnost. Osnovne sastavnice duha, uma, su ideje. U duhu, umu, talože se i »proizvode« ideje. Pak, same su ideje misli **»koje nalažu ostvarivanje«**. Drugačije rečeno, umska sposobnost (»pro-

izvodnja« ideja) i same ideje (temeljni »sadržaj«) nužnom su osnovom socijalnog djelovanja. Njegovu energijsku zalihu jamče dvije prije spomenute težnje, s korijenom u životnoj/prirodnoj zbiljnosti: težnja k ostvarivanju života (rađanje, rast) i težnja k usavršavanju života (formatizacija života s obzirom na vrijednosti). Treća »korektura« ističe važnost volje. Snaga volje zrcali se u samosvijesti, a ona je neodvojiva od — uspjeha. Pak, volja izgrađena i oblikovana umnošću smjera provedbi. Zato se i pokazuje kao — sposobnost za odluku.

Vidljivo je od prve kako u skiciranim ulomcima Pilar baštini nekoliko općih mjesta modernosti (okomita arhitektura jastva, produktivna sposobnost duha, umnost kao mrijestilište ideja, voljno djelovanje kao ostvarivanje ideja). No vidljivo je, također, kako **ustrajava na neodvojivosti** života od »jastvenosti«, duhovnosti; tijela, tjelesnosti, od ostvarivanja ideja i vrijednosti, volje. Zanimarivanje te »fatalne« veze pokazalo se jednim od ključnih »slijepih mjesta« modernosti. Njegova je slijepost omogućila »jastvenoj« slobodi odvojiti se od života i prometnuti, a služeći se tehnoznanstvenim sektorom, financijskim sektorom i političkim strategijama carstva, u pogon ne/ljudskih, nad/ljudskih, sila i sredstava. (Primjerice, totalitarna industrija smrti, nuklearna ravnoteža straha, logorske formatizacije svijeta rada itd.) Ustrajavanje na neodvojivosti života i »jastvene« slobode pozudaje se, pak, u snagu dvostrukih zrcala, gdje se sposobnost usavršavanja života zrcali u slobodi, ali i gdje se sama sloboda zrcali u jedincatosti života. Pilar piše u razdoblju kada se kritike modernog narcizma još probijaju u javno znanje. Pa mu, predvidljivo, nedostaje i empirijske građe dobro došle u argumentaciji. Ali **intuitivno** uspješno nadoknađuje taj manjak. To je posebno vidljivo kada raspravlja o načinima usavršavanja života pojedinca.

Usavršavanje života pojedinca nazire se s pomoću dvije osnovne vrste postupaka: usavršavanja tijela i usavršavanja socijalnih praksa i odnosa. U razdoblju kada se Pilar nosi s tim pitanjima, u javno znanje prodiru eugenički interes i eugeničke zamisli kao mjerodavni načini usavršavaju tijela. U njihovu korijenu je težnja k zamjeni prirodnog rođenja tijela **biotehničkom konstrukcijom**. Nekoliko decenija potom Hannah Arendt ustvrđuje kako je težnja rastvaranju prirodne rođenosti tijela u biotehničkoj konstrukciji **u samoj srži totalitarizma**. Rasističke tlapnje koje obavijaju i te, Pilaru suvremene, eugeničke zamisli već sugeriraju s kakvom su osnovom one svezane. (No, na drugoj strani, legitimiranje takvih zamisli navodnom osjetljivošću i skrbi za tjelesno oštećene osobe, čiji je manjak tjelesnosti nepopravljiv, ne dopušta ni kritički otpis takvih zamisli od prve.) Pilar, posve na tragu svoje biocentrične predodžbe o društvenoj modernizaciji, **odbija** ići tragom eugeničkih zamisli. Težište stavlja u neku vrst oprječna »paketa« postupaka koji sinkrono obuhvaća: **(i)** skrb za zdravlje (pojedince, društva); **(ii)** stjecanje osobnih znanja i umijeća, sposobnosti; **(iii)** raznovrsne treninge, vježbe, svrha kojih je oblikovanje i učvršćivanje habitusa; (na tom se tragu Pilar, nerijetko, zanosi tipom osobnog samousavršavanja poznatog pod etiketom: *self-made man*, slobodnije rečeno, tipom odlučnog samooblikovanja, »samoproiz-

vodnje«); (iv) sposobnost samosvladavanja i refleksivnog usmjerivanja vlastita djelovanja; (v) sposobnost za žrtvu radi ostvarivanja vrijednosti. Promatra li se spomenuti »paket« postupaka samousavršavanja pojedinca kao cjelina nije se teško složiti s Pilarovom ocjenom kako pojedinac ima biti temeljna »zračeca« zbilja društva. Takav, on **re/prezentira** najbolje intencije i vrijednosti zajednice u kojoj živi. Zato je i zasnovano govoriti o Pilarovu razumijevanju modernog pojedinca kao reprezentativnog pojedinca. Korijen te predodžbe seže do romantične imaginacije i figure iznimna pojedinca (radikalno: genija). Pilar, dakako, ne cilja tako daleko. Ali, na drugoj strani, podsjeća kako je oblikovanje »značajeva« zamršen i tegoban proces koji je **u isti mah i tjelesan** (zdravlje, habitus, sposobnost samosvladavanja) i »jastven«, **duhovan** (voljna sposobnost samooblikovanja, sposobnost za odluke, sposobnost za žrtvu, refleksivnost). S pomoću te dvostrukosti Pilar uspijeva nadmašiti unutrašnje ograničenje u razumijevanju pojedinca vidljivo u onodobnim redukcijama pojedinca na psihosocijalnu tvorevinu. Pilar, naprotiv, konstitutivnošću tijela priječi takve redukcije. Pojedinac se pojavljuje u navlastitoj razlici ponajprije stoga što je **utjelovio** život. Pa se i njegova sloboda potvrđuje odnosom spram života.

Podupirući skicirani način mišljenja Pilar rabi još jedan pojmovni par važan u žargonu modernosti: par: **autonomija — autarkija**. Autonomija se pojedinca očituje u »stanju« u kojemu pojedinac crpi poticaje na usavršavanje »**iznutra, iz samoga sebe**, reducirajući na rubove heteronomne poticaje. Autarkija se, pak, očituje u stjecanju dobara. Kada je ona na djelu, **nije na djelu** tek apstraktna samodostatnost. Na djelu je, naprotiv, postupanje iz kojega je vidljivo kako pojedinac stječe životna dobra na temelju **vlastite sposobnosti**. On je samodostatan po toj sposobnosti/sposobnostima, a ne po aktualnoj bilanci stečenih dobara. Par: autonomija/autarkija, prema Pilaru, određuje život pojedinca u svojevrsnoj **in/determinaciji**, jasnije: u odvojenosti od socijalnih nužnosti; određuje ga, dakle, u navlastitoj »secesiji«, kao — oslobođeni život. Pilar ustvrđuje: »Jedan od karakterističnih paradoksa našega života jest da ima samo jedna forma indeterminiranosti a to je — determinirati se sam.« Takav, on teži oblikovati se u »lijepoj formi«. Nije pogrešno dodati kako Pilar time ide u susret boljim iskustvima kasnije interakcionističke formalne sociologije.

Koliko je Pilarov predložak (samo)oblikovanja moderna pojedinca mjerodavan u suvremenosti? Počevši, približno, od sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća dalje, izgledalo je kako takav i srodni predlošci odlaze u zastaru. Težište »jastvenosti«, subjektivizacije pojedinca, pomiče se izravnije prema težnjama k životnu zadovoljstvu. Ne može se reći kako se te težnje pravocrtno adresiraju na tjelesne ugone. Prije će biti kako one teže osnažiti **erotičnu auru** pojedinčeva tijela, i s njom svezanu potragu za priznavanjem iz ljubavi. Ljubiti (tijelom) i doseći stanje »autentičnosti« svode se na isto. No prividno rubna, ali po učincima pretežita, posljedica spomenuta pomaka očituje se u načinu socijalnog legitimiranja pojedinca. On više nije bitno određen tvorbenim, »autorskim«, sposobnos-

tima (dakle, reprezentativnim, »herojskim« atributima) nego **mnoštvenošću žudnja**. One se javljaju kao novi gospodari vrijednosti. I hoće se ispuniti odmah. (Žudjeti = biti živ, postaje novim apstraktnim orijentiranjem.)

Glavna teškoća takva predložka individualizacije pokazuje se u tomu što on ne može nadmašiti dubinu razlike koju upisuje u životnu zbilju pojedinca odnos: živo/neživo. Tijelo, kako Pilar upozoruje, utjelovljuje, centrira, život. Ta činjenica ne dopušta vodoravno legitimirati sve žudnje svodnjom na apstraktnu unutrašnju »žudnost«, a bez uvida u njihov odnos spram života. (Primjerice, u suvremenosti često isticane narkomanske žudnje, ili žudnje k nasilju nad drugima.) **Tjelesnošću pojedinac je već na položaju — baštinika**. Budući da se baštinja dobra prostiru »objektivno«, uključujući živo tijelo i Druge, ponajprije zajednicu gdje se tijelo živo pojavljuje i jamči (zajednica predaka, zajednica solidarnih), pojedinac ne može odbaciti, oslonivši se na apstraktnu žudnost, sve ono što mu je položajem baštinika već dodijeljeno kao njegova **živa** zbiljnost. Taj okret izravno vodi u smjeru »ekoloških« obveza pojedinca, a, time, posredno, snaži i brojne aspekte reprezentativne individualizacije. Misli li se, dakle, o uporabljivosti modela individualizacije osloncem na figuru pojedinca/baštinika, Pilarova rasprava o pojedincu postaje i više nego korisna. Podsjećamo, na Pilarovu tragu dopušteno je misliti o neodvojivosti života i **dužnosti da se živi**.

Troplet mnoštvenih sudionika

Iz prijašnjih ulomaka vidljivo je kako Pilarovo razumijevanje pojedinca uključuje i njegovu usmjerenost (intendiranost) na druge. Umski, komunikacijski, spolno, radno, doživljajno, pojedinac je »otvoren« prema drugima, on je s drugima. Pilar, pače, ustvrđuje kako je on »ovisan« o (društvenoj) okolini. U tom su odnosu spram društvene okolice posebno važne dvije težnje: **k imitaciji i prilagodbi**. Na temelju prve pojedinac uspješno rabi, kao već gotove društvene tvorevine i pomagala, različite postupke i recepte. Njihova uporaba oslobađa pojedinca od tegobnosti početničke uloge u brojnim praktičnim poslovima. Na temelju druge pojedinac odabire društvenoj okolini primjerenije načine postupanja. Stoga, podsjeća Pilar, valjano, refleksivno, oblikovanje odnosa spram društvene okolice nalaže pojedincu **samosvladavanje i samostegu**, navlastitu u »uporabi« vlastita tijela. Drugačije rečeno, spomenute težnje i unutrašnji nadzor omogućuju pojedincu oblikovati i učvrstiti u odnosu spram društvene okolice primjerenu životnu »ekonomiju«. Njezin je središnji cilj afirmirati pojedinčevu »jastvenost« prema drugima i s drugima osloncem na svojevrstnu »harmoničnu napetost«. Jer, naglašuje Pilar, pojedinac zadobiva i stvara svoju vrijednost »vezom s cjelinom ljudskog života«, on je reprezentira i baštini. Dakako da je događajno polje suočavanja pojedinca s društvenom okolicom prožeto različitim rizicima. Oni ga mogu osnažiti u njegovim temeljnim težnjama k vrijednostima i djelovanju na temelju vrijednosti, ali ga mogu i spriječiti u tomu, »baciti nizbrdo«. Stoga je **životnost** društvene okolice drugom stranom životnosti pojedinca. Iliti, drugačije: moderna in-

dividualizacija, na jednoj strani, nalaže sukladnu modernizaciju glavnih sudionika društvene okoline.

U naslovu ovoga odjeljka spominje se riječ: množveni (sudionici). Oznaka nije Pilarova. Rabimo je ovdje za označiti one društvene sudionike koji se oblikuju/samooblikuju obuhvaćajući veći broj pojedinaca. Njome se, dakle, naznačuje osnovna **konstrukcijska** razlika između pojedinca i društvenih sudionika sastavljenih od većeg broja pojedinaca. (Tehnička uporaba te riječi ne dopušta, dakle protegnuti njezino značenje i na zamišljeni središnji subjekt jedinstvena globalizirana svijeta kako to, primjerice, sugeriraju Michael Hardt i Antonio Negri zagovarajući paradoksalno demokratsko carstvo.) U društvenom okolišu djeluju brojni »množveni« sudionici (u nemalom rasponu od ljubavnih ili radnih parova do koliko-toliko homogenih civilizacija). Pilar, međutim, na modernizacijskom tragu, drži kako takvu »obilnu« ponudu treba svesti na troplet: na tri osnovna sudionika. To su: **obitelj, narod, država**. No spomenuti tročlani skup **nije homogen**. Pilar razlikuje obitelj i narod na jednoj strani, i državu na drugoj. Zajedničko obilježje obitelji i naroda otiskom su njihove životne veze sa (živim) tijelom. U socijalnoj teoriji ta se posebnost naznačuje određenošću obitelji i naroda različitim figurama srodnštva. Zato su, prema Pilaru, obitelj i narod temeljni **prirodni/društveni** okviri potvrđivanja i usavršavanja života. U tim okvirima oblikuju se specifični modaliteti svijeta života koji uključuju spolnost, komunikaciju, pamćenje, ostvarivanje vrijednosti, funkcionalne rituale, simbolične poretke, radne postupke, a navlastito reprodukciju potomstva i skrb o njemu te skrb o precima. Pilar, stoga, sugerira kako se obitelj ne smije oblikovati situacijski, slučajno, nego se ima prožeti selektivnim mjerilima među kojima je važna pripadnost bračnih partnera »svomu« narodu. Taj Pilarov zahtjev, na prvi pogled, izgleda predmoderno, dakle, suprotnim Pilarovim modernizacijskim intencijama. No njegovo značenje treba rekonstruirati u onodobnu društvenu kontekstu. Po Pilaru, etnički mješoviti brakovi u hrvatskom društvu njegova doba moćnim su mehanizmom **odnarođivanja** Hrvata (germanizacija, mađarizacija, talijanizacija, srbizacija). Podsjetiti je da empirijsku potporu tom Pilarovu uvidu pružaju i neki demografski uvidi u hrvatske prilike zaključnih osamdesetih godina prošlog stoljeća, dakle, nekoliko decenija mladi. Prema tim uvidima, nemali broj deklariranih Jugoslavena unovačen je u etnički mješovitim brakovima gdje je jedan partner bio hrvatske narodnosti. Prihvati li se taj način čitanja Pilarova teksta teško je othrvati se zaključku kako Pilar nalaže, **posve modernu**, emancipaciju obitelji od nadređenih kolonijalnih strategija usmjerenih na slabljenje, i statističko i razvojno, hrvatske populacije — u **Hrvatskoj**.

Na taj smjer Pilarova mišljenja posredno ukazuje i njegovo razumijevanje naroda. Premda Pilar na narod adresira sliku identitetски homogene zajednice, u isti mah ističe kako se **iz evlucijske perspektive** narod ne može držati jedinstvenom tvorevinom. On se oblikuje međuigrom specifična četverstva: vladalačkog staleža (nositelja dinastičkih ovlasti) — pučanstva sastavljena od, po pravilu, vi-

še raznorodnih skupina — religije — prostora. Smjer događajnog polja toga četverstva presudno određuju asimilacijske/integracijske silnice. U nekim primjerima vladalački stalež nameće asimilacijske predloške pučanstvu; u drugim primjerima pučanstvo asimilira vladalački stalež. Mogući su, također, primjeri narodne integracije gdje je narodna pripadnost nadređena religijskoj, premda su, evulucijski promatrano, takvi primjeri rjeđi. Borba narodnih zajednica za prostor također utječe na unutrašnje (samo)oblikovanje naroda: po vanjskim rubovima toga prostora češći su primjeri odvajanja tamošnjih teritorijalnih skupina od većinske narodne populacije nego na prostorima gdje je narodna prisutnost »gušća«. Pilar stoga drži teritorijalno načelo integracije nedostatno pouzdanim. Jer na istom se teritoriju mogu diferencirati različite narodne skupine. S istoga stajališta Pilar upućuje i zajedljivu kritiku na tekst hrvatske himne ističući kako se u njemu naglašuju razne teritorijalne pripadnosti, a ne narodna jedinstvenost.

No premda je narod, evulucijski promatrano, zajednica nastala asimilacijom i integracijom različitih početnih sastavnica, on je **jedinstvenim** sudionikom društvene preobrazbe. Budući da se ostvaruje kao životna zajednica, »živi organizam« (nikako ne, kako je već prije nabačeno, u organicističkom ključu), nijedan stalež prisutan u narodu **ne smije se/ne može se** izdizati na račun cjeline. Njezina je temeljna gramatika određena **međusobnom solidarnošću** i obvezom, i pojedinca i naroda, skrbiti o **uzajamnoj dobrobiti**. Na tom tragu Pilar izlaže razornoj kritici primjere klasne sebičnosti plemstva, buržoazije i komunističkog podređivanja naroda radništvu, kao i političke programe onodobnih liberala i komunističkih pokreta. Za društvene hrvatske prilike nije nekorisno dodati kako u **Borbi za vrijednost svoga »ja«** zahtijeva primjenu načela solidarnosti i uzajamne skrbi i na dijelove hrvatskog naroda u dijaspori (na »odseljenu Hrvatsku«). Ta načela nameću različite praktične postupke (već skicirane u odjeljku o modernoj individualizaciji), u rasponu od programa narodnog zdravlja i organizirane naobrazbe do oblikovanja habitusa autonomne i autarkične zajednice (autarkične u Pilarovu, specifičnu, značenju) i težnje k trajnim vrijednostima i sposobnosti razvitka osloncom na samoga sebe, (temeljem kojih se s dijasporom treba i može uspješno surađivati).

Uočiti je, Pilar pretežno govori o narodu, ne o naciji. Međutim, u tekstu »**O sistematizovanju sociologije**« (iz 1927.) koristi pojam: »**nacijonalizam**«. Definira ga »sviješću o individualnosti i individualnim **interesima** (podcrtao Pilar), **o zadacima** stanovitog naroda«. Budući da je oblikovanje te svijesti modernizacijskom zadaćom, zaključiti je kako je u Pilara **nacija = modernošću prožet narod**. U istom tekstu Pilar dodaje i ovo: »Zato je sasvim neispravna ona predočba da je nacijonalizam jedna prolazna faza u ljudskom životu na kugli zemaljskoj — da će doskora proći. (...) Ali, kao što su i narodi, po mojem uvjerenju, isto tako trajna socijalna pojava, kao i obitelj, to sam uvjeren da i nacijonalizam ne će nestati. On će se sigurno mijenjati i izgubiti s vremenom svoju današnju oštricu. Kao što se razvio individualni moral, kao što se razvio internacijonalno pravo, razvit će se

i internacionalni moral, a u novoosnovanom društvu naroda imamo i forum za takovo naziranje i nastojanje, ali ja držim, da su narodi i njihova emanacija, nacionalizam, trajna i stalna pojava na kugli zemaljskoj u nedogled.« Pilar, vidljivo je, cilja na dva tipična prigovora »nacionalizmu« koji se u različitim inačicama ponavljaju kao neka vrst trajna zakrivljena zrcala. Prvi prigovor svodi se na tvrdnju kako je »nacionalizam« u razdoblju modernosti epizodna činjenica, osuđena na iščeznuće. Drugi prigovor je dalekosežniji: optužuje »nacionalizam« za isključivost, ugrozu drugih zajednica, pače, nerijetko, i za rasizam. Pilar, polazeći od moderne osnove oblikovanja nacionalne svijesti, jasno podsjeća kako je nacionalizam neodvojiv od modernih zahtjeva za univerzalnim vrijednostima (»internacionalni moral«), od težnji k međunarodnom pravnom poretku gdje se priznaju prava naroda te da je, kao oblik (samo)svijesti neodvojiv i od težnja narodnih zajednica k navlastitoj slobodi. Prema Pilaru, vidjelo se, obrisi te slobode ne reduciraju se na obrise političkog sektora, nego se protežu na **ukupnost razvojnih sposobnosti** i odlučivanja o razvojnim pitanjima naroda. Pri tomu, (životni) moral i (životne) vrijednosti ugrađene u te težnje ne dopuštaju ostvarivati ih na štetu drugih i nasiljem nad drugim narodnim skupinama. Sažeto rečeno, biocentričnost društva, reprezentativni individualizam i nacionalizam **međusobno povezani**, upućuju u onaj tijek društvene modernizacije koji stavlja u izgled stvarnu preobrazbu društva sukladno osnovnoj intenciji modernosti: prijeći iz neslobode u slobodu.

Za razliku od obitelji i naroda, država (prema Pilaru, treći množstveni, sudionik društvene zbilje) **nije** po podrijetlu životnom zajednicom. Ona je, s pripadajućom joj institucijskom mrežom i ustrojem, **mehanizam**. Evolucijski promatrana, ona se ne može oblikovati bez početne uporabe sile: vojne, političke i financijske, na nekom području. I može djelovati kao moćan čimbenik diferenciranja i oblikovanja posebna naroda od populacijskog »materijala« nad kojim je uspostavila državnu vlast; ali **ne mora**. No oslonac na zgoljnu prisilu nije dostatan za trajniji opstanak države. U takvim slučajevima ona se oblikuje kao despocija, carstvo, i srodne tvorevine.

Promatrana u obzoru modernosti, država mora/treba djelovati s obzirom na prije spomenute, dvije osnovne težnje podrijetlom iz biocentrične osnove društva: težnju k održavanju i radanju života i težnju k njegovu usavršavanju. Po Pilaru, Aristotelova tvrdnja kako se država stvara za **osigurati** život, a njome se upravlja za postići **dobar** život, najtočnije opisuje obveze izvedene iz spomenutih **životnih** težnja državljana. (Pilar rabi i složenicu: »biološko znamenovanje« (države) na istom tragu.) Država, stoga, pripada svim sudionicima svijeta života: pojedincu, obitelji, narodu. **Pa ne može/ne smije biti podređena interesima ili potrebama posebnih skupina**. Na tom tragu Pilar pokazuje nemale simpatije prema utilitarističkoj krljatici po kojoj se pravednom državom može držati ona koja ostvaruje dobrobit za što veći broj svojih državljana. Pak, na drugoj strani, izlaže uvjerljivoj kritici onodobne pokušaje, suvremenim žargonom rečeno, »za-

robljivanja» države, vidljive u političkom djelovanju nekih liberalnih stranaka ili komunističkih pokreta. Sažeto, država, oblikujući se u obzoru modernosti, mora se uspostaviti **pravednom državom**. Zaliha povjerenja i privrženosti što se na taj način stvara u odnosima državljana spram države jamči joj onu trajnost na koju ne može računati održava li se tek zgoljnom (državnom) prisilom.

Iz toga »prirodno« izlazi i tvrdnja kako se (moderna) država praktično oblikuje valjanim zakonima i, dakako, ustavom. Pilar je posve svjestan asimetrije u razdiobi sile između moderne države i pojedinca. Zato ima potrebu podsjetiti na važnost teorije društvenog ugovora Jean-Jacquesa Rousseaua. Premda je, prema Pilaru (a ne samo po njemu), teorija društvenog ugovora kao model analize zbiljskih procesa društvene evolucije »pukom fikcijom«, njezina je uloga u oblikovanju moderne države iznimno važna. Pozivom na društveni ugovor poboljšao se položaj pojedinca spram države jer se pojedinac tako prometnuo u ugovornog sudionika, a time ojačao i svoju ravnopravnost u odnosu na državu. Na toj podlozi oblikovalo se moderno legalistično shvaćanje odnosa država — državljanima koje je olakšalo preobrazbu (zapadne) države od sredstva zgoljne sile u sredstvo usavršavanja života, dakle, društvena razvitka utemeljena na pravednosti.

Na istom tragu, Pilar, ciljajući na odnos pojedinca spram države, naznačuje dvojbu: politizam — apolitizam. Ili, jasnije, treba li pojedinac u modernoj državi biti političan ili apolitičan. Pilar je nedvosmislen: samo političnost pojedinca, dakle, njegovo sudioništvo u javnim pitanjima i poslovima, sukladno je načelu afirmacije života i njegova usavršavanja. Pri tomu, ističe kako je tek pravaški pokret dr. Ante Starčevića iznio na vidjelo modernu potrebu za »politizmom« u javnom djelovanju pojedinca. Taj je uvid i poticaj, veli, posebno važan za slavenske narode, »koji su od prirode slabo politički i državotvorno obdareni«, a napose za »katoličke Slavene« koji, prema Pilaru, »naginju k apolitizmu već po pasivističnoj prirodi njihova vjerskog odgoja«. Pilar jasno ustvrđuje kako treba ići za »okcidentalnim« (zapadnim) razumijevanjem odnosa država — pojedinac. Prema njemu, poznato je, dobrobit pojedinca (i naroda) temeljna je svrha države.

Na prvi pogled, Pilara pitanja o (narodnoj) suverenosti ne zaokupljaju. No, već je i, osloncem na površni pregled njegova opusa, teško priznati kako mu je to pitanje nevažno ili manje važno. Pače, izglednijom se čini ocjena kako je Pilarov istraživački napor usmjeren istraživanju, između ostalih, i odgovora na to pitanje. Vidljivo je, međutim, kako on bitno drugačije određuje analitičku osnovu s koje polazi u raspravu o tom i srodnim pitanjima. Osnova je, ponovimo, sociologijska (s nužnim vezama s antropologijom, socijalnom psihologijom i biologijom), a dodatno/sekundarno i povijesna/pravna. Zahvaljujući tomu, Pilar može ustvrditi u **Borbi za vrijednost svoga »Ja«**: »U opće neima postanka naroda bez stanovite veze s državnom tvorbom. Ima naroda kojima usljed geopolitičke nepogode državna tvorba nije uspjela, koju u tom pravcu nisu došli dalje od nekih rudimenata državnih. Takvi su narodi onda prisiljeni sudjelovati kod držav-

nih tvorba drugih naroda. (...) Nu pošto ovakvi rudimenti nisu igrali nikakove historične uloge, to su takvi narodi nehistorični narodi, jer neimaju historije svoje državnosti. Narod i država stoje u odnosu zamjeničkog uvjetovanja i stvaranja. Postajući narod stvara državu a država oblikuje onda konačno narod.» (str. 180) Prema Pilaru, dakle, narodu je prirodno »dodijeljena« suverenost. O njegovim sposobnostima djelovanja ovisi hoće li državu uspješno oblikovati ili neće, pokrenut, kako je naznačeno, temeljnim težnjama podrijetlom iz biocentrične osnove. U hrvatskim prilikama to izravno vodi zaključku da su Hrvati, kao narod, suvereni. Glavnina analize, pak, usmjeruje se prema sudionicima i praksama, **uključujući i njihove unutrašnje slabosti**, koje priječe ili otežavaju Hrvatima oblikovati državu kao optimalno sredstvo ostvarivanja suverenosti. Pravaška kritika osvijetlila je, do tada, pretežno brojne političke izvanjske protimbe i ugroze. Pilar, pak, sugerira kako je potrebno razviti i »unutrašnju« analizu hrvatskih blokada i (ne)sposobnosti za moderni razvitak sukladan zahtjevima suverenosti. Ta su dva pristupa, u osnovi, komplementarna. Na jednoj strani preteže povijesno-pravna i politička analiza glavnih zapreka i mogućnosti, kao i oslonac na povijesna prava. Na drugoj strani preteže sociologijska i socio-kulturna kritika. Obje analitičke panoge spaja ista modernizacijska težnja i energija. No uočene optimalne mogućnosti političkog i socijalnog razvitka hrvatskog društva, izvedene iz tih komplementarnih analitičkih praksi, ne moraju se poklapati. Zacijelo je jedan od očitijih primjera takve nesukladnosti, unatoč istom polaznom pravaškom korijenu, odnos spram habzburške vlasti u Hrvatskoj. Ante Starčević, poznato je, tu vlast drži despocijskom, dakle, strukturno nepopravljivom. Pilar, pak, tijekom Prvog svjetskog rata (1914.–1918.) još drži kako ima smisla politički raditi na preuredbi Monarhije osloncem na trijalističku osnovu. Politički promatrana, ta je razlika nepremostiva. Uzme li se, pak, u obzir modernizacijska podloga takvih stavova, nepremostivost razlika povlači se pred **pragmatičnim** uvidom u optimalne mogućnosti ostvarivanja nacionalne suverenosti u određenu prostor/vremenu i kontekstu. Biocentrični obzor Pilarova mišljenja trajno ga vraća prema analitičkoj obvezi koja nalaže kritički odijeliti prazne fikcije od zbilje. Vrag je međutim u tomu što je Pilarovo »perfekcionističko svjetozrenje«, iliti težnja k usavršavanju života, sa svojim energijskim viškovima, sposobno i za začudne preobrazbe dojučerašnje fikcije u novu, baš **životnu**, zbilju. Pilar to dobro zna. Zato se stalno vraća na pravaško ishodište koje nalaže mjeriti kakvoću svakog posebnog društvenog i političkog stanja u Hrvatskoj idealom suverene i moderne nacionalne države. Na toj točki, **a ujedno i dvotočki**, Pilar i Starčević dobro se razumiju.

Temeljnost kulture

U razdoblju kada Pilar radi na svojim analizama hrvatskog društva uže područje kulture, navlastito odnos spram jezika, književnosti, povijesti, već se drži temeljnim u svijesti najvažnijih hrvatskih sudionika političkog, ali i drugih sektora jav-

nih poslova. Stoga ustvrditi kako Pilar ističe temeljnost kulture u modernizaciji društva i ne izgleda vrijednim spomena. No već njegova sugestija kako kulturu treba razumjeti kao ostvarivanje težnja k usavršavanju na različitim sektorima praktična života (svakodnevnica, gospodarstvo, politika, tehnika, naobrazba, umjetnost itd.) navješćuje da mu nije samo do rasprave o pitanjima kulture u užem smislu. Njegova je sugestija bliža izvornu značenju (ako je uopće takvo i određljivo) riječi: kultura. Ono upućuje na stalnu njegu (nečega), na težnju da se to što se njeguje dovede u — savršenije stanje, uzimajući u obzir njegove unutrašnje mogućnosti i svojstva. Nije, zacijelo, slučajno što Pilar cjelovitu zamisao o modernizaciji društva tijesno veže s tim, polaznim, značenjem riječi: kultura. Budući da se u društvu nalaze, ponajprije, živa bića, ljudi uključeni u njima više ili manje (ne)prihvatljiva stanja, Pilar zamisao o usavršavanju »premješta« na životnu zbilju društva i tijesno veže usavršavanje s opstankom i stanjima u toj zbilji. Na toj se podlozi značenje riječi: kultura spaja sa značenjima izvedenim iz skrbi za život, (obnovom života, revitalizacijom). Već smo spomenuli kako se takva skrb ne može odvojiti od ljudskog tijela (ali i žive prirode općenito) jer je u njemu neposredno život utjelovljen. Zahvaljujući tomu Pilar usijeca oštru razliku između takvih praksa i množenja neživotnih »kulturnih« apstrakcija podvedenih pod zajednički naziv: **spiritualizam**. »Istočni grijeh« spiritualizma očituje se u tomu što on kida vezu između »perfekcionističkih« energija i nositelja života. Kidanje, a i nijekanje, te veze leži, prema Pilaru, u srži **kulturne dekadencije**. S toga stajališta Pilar i pojedine tendencije u Hrvatskoj kvalificira dekadentnim razbacivanjem tvorbenih sposobnosti (primjerice, akademizam).

Središnji spis u kojem Pilar izlaže kako međusobno svezati kulturu i modernizaciju društva je poznata **Secesija** (studija o modernoj umjetnosti), objavljena kada je njezin autor imao 24 godine. Taj rad treba čitati u dvostruku ključu. Prvi nam ključ otključava značenjska polja omeđena radom kulturnog sektora u užem smislu. Posrijedi je, dakle, kritička obrana nastupajućeg, novog, predložka autorskog djelovanja pod radnom etiketom: secesija. Samopostavljajući se u ulogu kritičnog odvjetnika secesije, Pilar uzimlje u obranu i četiri nova, **moderna**, zahtjeva. To su: (i) apsolutna **sloboda autora**; (ii) odvajanje/oslobađanje autorskog rada od **mehaničkog diktata** apstraktnih forma; (iii) uključivanje **novih ideja i spoznaja** u kulturne prakse i postupke; (iv) **širenje** kulture u narod. Osloncem na ta uporišta Pilar nastupa u liku odlučnog zagovornika »mladih« (kulturnih autora) suprotivu »starih«. Dodatno je uočiti kako se Pilarova »obrana« secesije, kao posebna predložka arhitektonskog projektiranja i stvaranja, dobro uklapa i u njegovu kasniju privrženost biocentričnu razumijevanju modernosti. Secesija je, poznato je, premda samo ornamentalno, zadržala sjećanje na prirodu. (Podsjećamo tek na upise biofilnih oblika u secesijska pročelja.) Jedan, po svemu usputan, komentar Jacquesa Derridaa sugerira kako se ornament ne može tumačiti samo pod vidom dekorativnosti, ukrasivosti, površine u koju se upisuje, premda se, dakako, ta njegova »funkcija« ne može ni zanemariti. Točni-

je je misliti o ornamentu kao tragu načelno isključene razlike, drugotnosti, koji se upisuje u tekst nekom vrsti »pacifizirana« gesta, **bez polemičnih implikacija** što ih različitost, o sebi, izazivlje. U secesiji je do takva, ornamentalna, upisa, doveden trag prirode kao nesavladive razlike koja dubinski prožimlje moderno, tehnički već izručeno društvo. Kraće, u secesiji još je uočiti, makar samo ornamentalno, ako ne baš biocentrični, onda svakako biofilni, trag bez kojega modernosti, prema Pilaru, nema. Kao što je poznato, arhitektonsko čistunstvo (purizam) već koji decenij potom afirmira oprječni narcistički odnos tehničke subjektivnosti spram sebe. Prirodna drugost se briše, a ornamentalnost se, poznatom Loosovom parolom, proglašuje — zločinom. A modernost upućuje u ovisnost o tehničari. Kuća = stroj, a ne životno mjesto, poručuje poslije Le Corbusier.

Drugi nam ključ otključava značenjska polja istoga teksta u širem, društvenom, okviru. Već i sam naslov: *Secesija*, sugerira kako je na djelu temeljno **odvajanje**: odvaja se navlastiti sudionik svojom razlikom, od množine ostalih. Raspon mogućih značenjskih upisa nije skroman: secesiju je moguće predočiti kao **politički i državni postupak** i proces (u Pilarovo vrijeme: suverene hrvatske države); kao sažetu krilaticu i poziv na **modernu individualizaciju** s kojom se i više nego dobro slaže zahtjev za apsolutnom slobodom autorskog postupanja; kao poziv na **gospodarsko i društveno poduzetništvo** u najširem smislu, i na neposlušnost fosiliziranim, mehaničkim imperativima i habitusima. Obvezivanje takve »secesije« stvaralačkom slobodom, životnošću i prisnošću s novim idejama i znanjima, te njezino **ucjepljivanje** u narodno tkivo, dodatno snaži ocjenu kako Pilarov tekst cilja znatno šire nego li mu je prva, kulturološka, namjena. Pilar cilja na — modernizaciju društva. Pri tomu je očito kako je takva modernizacija neodvojiva od **kulturne preobrazbe društva**. Kulturni program (u užem smislu) nagoviješten radom: *Secesija*, javlja se, zapravo, u vidu neke vrsti **sažetka**. Njime se jasno naznačuju kulturne promjene obvezujuće u samom kulturnom sektoru. Ali se, u isti mah, izriče i stav kako je kultura, kao sustav sudionika i odnosa, pravila i norma, semiotičnih mreža i tvorbenih postupaka, u **samim temeljima društva**. U jezgri te kulture je biocentričnost (upisana u secesiju kao »stil«). Pa, sukladno tomu, temeljnost kulture u društvu potvrđuje se i očituje njezinom sposobnošću poticanja **na život**, sposobnošću njegova **oblikovanja** i »perfekcionističkog« **usavršavanja**. Na toj se podlozi naznačuje široki raspon praksa nazvanih poslije: javne politike, koje vode i omogućuju pojaviti se množstvenom narodu kao posebna zajednica sposobna »secesijski«, refleksivno, voditi samu sebe prema životnim uspjesima.

Nemali dio rada: *Borba za vrijednost svoga »Ja«*, napisan, vidjelo se, dvadeset i koju godinu poslije, zaokupljen je istraživanjem načina »kultiviranja« na pojedinim sektorima društvene prakse. Tematski je raspon sve prije nego skroman, a proteže se od osobne higijene i pristojna ophođenja do gospodarstva i poduzetništva. Ovdje nam je posebno korisno podsjetiti na **mjesta susreta i prožima-**

nja kulture i gospodarskih praksa. Koliko je (nama) vidljivo, moguće je razlikovati tri osnovne razine.

Na prvoj, **strukturnoj** razini, Pilar razlikuje tri osnovna tipa gospodarenja: »ekonomiju najmanjeg potroška«, »ekonomiju konjunktura« i »ekonomiju najvećeg uspjeha«. Prvi tip temelji se na kulturnoj podlozi u jezgri koje je štedljivost i društveno normalizirana redukcija potreba. Premda je u pojedinim povijesnim razdobljima takva ekonomija postizala dobre rezultate, ugradba normalizirane redukcije potreba nije dopuštala prelazak u, pokradimo Pilara, »autarkiju«, gdje se društvo gospodarski održava temeljom svoje unutrašnje sposobnosti. Drugi tip temelji se na uporabi povoljnih prilika na tržištu, trgovini i novcu. U njemu se stječe **ali ne proizvodi**. Treći tip temelji se na »kinematično-aktivnoj« podlozi. U njezinoj je jezgri težnja k usavršavanju (života). Stoga se osloncem na nju oblikuje **otvoreni obzor društvene proizvodnje** u kojemu se potvrđuje inovativnost, proizvodna orijentacija, i srodne silnice. Ona, po Pilaru, razvija i navlastitu energetičku strategiju, pa uspijeva oblikovati modernu industriju, napredno poljodjelstvo, tehnički kompetentne profesionalce, moderni obrt. Pilar podsjeća kako se time prvi tip ekonomije ne briše. Prije će biti da se ugrađuje u potonju, čuvajući specifičnu poslovnu racionalnost. No proizvodna otvorenost »ekonomije najvećeg uspjeha« ne dopušta normalizirati redukciju potreba kao bezuvjetan imperativ. Redukcija se, u osnovi, koristi funkcionalno, i podređeno proizvodnoj otvorenosti »ekonomije najvećeg uspjeha«.

Na drugoj, **operativnoj**, razini determinacija gospodarskog ponašanja kulturom očituje se u težnji k redu, sredenosti, uređenosti, radišnosti. U tu su težnju ugrađene obje temeljne težnje podrijetlom iz biocentrične osnove društva. Njihovo ostvarivanje može imati različite praktične likove, u rasponu od urednosti i radne discipline pojedinca do dobre organizacije rada većih radnih pogona. Na toj se podlozi razvijaju različiti modaliteti **harmoničnih** odnosa između subjektivne i objektivne zbilje, pojedinca i organizacije, upravljačkog i izvršiteljskog razreda.

Na trećoj, **moralnoj**, razini determinacija gospodarskog ponašanja kulturom očituje se u prisutnosti određenih moralnih pravila i postupaka u gospodarskim praksama. Pilar izrijeком ustvrđuje kako »ekonomija najvećeg uspjeha« **jedina** jamči socijalni napredak. Iz toga uvida izravno se izvodi i tvrdnja kako je ona u isti mah i — moralna. No, na drugoj strani, ako se i kada se živi ljudi, radnici, u radnim pogonima podrede »ekonomiji najmanjeg potroška« nastaje bitno — **nemoralno stanje**. Pilar podsjeća kako je takve postupke prvi empirijski jasno opisao — Karl Marx. Posrijedi je nama današnjima dobro poznato — izrabljivanje. Njegova nemoralnost ne leži samo u asimetričnu poretku gospodarskog nasilja. Leži, također, i u činjenici što se, uporabom »ekonomije najmanjeg potroška« za plaćanje i održavanje radništva, ugrožava — sam život, dakle, sama biocentrična osnova društva. Podsjetimo, i u Karla Marxa se eksploatacija u srži svodi na **oduzimanje životna vremena** radnim ljudima i na njihovo »utjelovljivanje«

u **mrtve** predmete. Ili, drugačije rečeno, eksploatacija je — podvrgavanje **živoga** svijeta **neživim** stvarima. Kao što je poznato, u klasičnu industrijalizmu na toj se podlozi legitimirao i zahtjev da **živi** ljudi imaju **normalizirati** svoje ponašanje svodenjem na (**neživu**) funkcionalnost/služnost strojeva. U tom okretu prema »dolje«, **od živoga prema neživom**, zacijelo treba tražiti i prvi korijen nove »barbarizacije« društva na temelju koje je, na okretu iz 19. u 20. stoljeće, industrijska tvornica legitimirana naslovom središnje ustanove društva (baza), a svodnja živih ljudi na nežive, premda »funkcionalne«, naprave — humanizmom (napredak). Pilar još dodaje kako se na srodnu nemoralnu tragu pokazuje i izrabljivanje žena i djece (u vrijeme nas današnjih, normalizirano u nizu takozvanih »zemalja u razvoju«). Pilar (usputno) primjećuje i kako je otpor takvim praksama, za koji zasluge pripadaju ponajviše **socijalnoj demokraciji**, postupno promijenio, barem u krugu zapadnih država, prilike nabolje.

No, podsjeća Pilar, moderno društvo, smjera li ostvarivati vrijednosti temeljom dviju središnjih težnja: k oblikovanju i k usavršavanju života, **ne može** bez »ekonomije najvećeg uspjeha«. Budući da su u njezinu okviru, pod diktatom ostvarivanja »najvećeg uspjeha«, razvijaju i učvršćuju paradoksalni procesi rada osloncem na okret od živoga prema neživom, prisutnost biocentričnih moralnih mjerila i postupaka je **nužnom** sastavnicom gospodarstva i gospodarskog ponašanja. Pilar podsjeća: »Ekonomičnost postaje tako jednim od glavnih problema kulturnog života. U pojedinačnom životu pokazuje se ona kao neke vrsti umjetnosti, bolje reći virtuozyteta u uporabi i ostvarivanju ekonomije. Umjetnost leži u tomu da čovjek uvijek zna koju vrst ekonomije imade in konkretno upotrebiti, da li najmanjeg potroška, najvećeg uspjeha ili konjunktura, a koje se u pojedinačnom slučaju valja čuvati, kao što je vrlo često štetno i nemoralno izrabljivati ekonomiju konjunktura.« (str. 368) I još dodaje: »Trebalo istaknuti da je ta ekonomičnost snažno sadržana i u evanđelju. Upozorujem na parabolu o trima slugama, po kojoj je samo onaj dobar sluga koji je svojim talentima najviše privrijedio.« (str. 369) Dodati je na kraju ovoga ulomka kako je od radova Maxa Webera dalje vrijednosno (moralno) određivanje ekonomskog ponašanja postalo jednom od središnjih zadataka moderne sociologije. Pilarov prinos tomu, barem u hrvatskim prilikama, nije zanemariv.

Dvodno »južnoslavenskog pitanja«

Dobro je poznato da Pilar o »južnoslavenskom pitanju« govori u opsežnoj knjizi napisanoj izvorno na njemačkom, pod naslovom: **Die Südslawische Frage und der Weltkrieg**; knjiga je objavljena u Beču 1918. godine a autor se potpisuje imenom: L. v. Südländ. (Navodno su srpski agenti pokupovali veći dio naklade, pa ona nije pokrenula one reakcije u austrijskoj i njemačkoj javnosti kojima se Pilar nadao.) Po analitičkoj širini i brojnim socijalnim i političkim uvidima ta knjiga i danas, dakle, cijelo stoljeće po prvom izdanju, obvezuje. U ovom kratkom odjeljku ograničujemo se na neku vrst **dvorazinskog** čitanja (na evidenciju »d-

vodna«). Time se ne podcjenjuju brojni, tematski posebni, uvidi u povijest i društvenu zbilju »južnoslavenskih« naroda i država. Cilja se, naprotiv, na skicu jednog čitateljskog pristupa koji želi da mu ne izmakne ono bitno.

Na prvoj razini Pilar je zaokupljen imperijalnim »srbstvom« i njegovim odnosom spram drugih, susjednih, »južnoslavenskih«, naroda i država. Na kraju šestog dijela knjige, naslovljena: **U čem je srž južnoslavenskog problema**, Pilar u zaključnom ulomku piše: »(...) Jezgra južnoslavenskog problema sastoji se u tomu što se srbstvo razvilo u jaki imperijalistički, jednako vjerski kao i nacionalni, politički pokret, koji ide za tim, da podjarmi i usiše ostale narode južnih Slavena i da osnuje svoju vlastitu veličinu i moć na razvalinama susjednih država. Taj pokret nisu tek izazvali Karađorđevići, kako se to pogrešno uzima, jer je on sasvim naravni izražaj bizantske i srbsko-pravoslavne misli o Crkvi i državi; poviest i razvitak toga pokreta stari su već nekoliko stoljeća, on je u svom razvoju promienio već nekoliko oblika, te se tridesetih godina iskristalizirao u svomu današnjem obliku nacionalno-politički u južnoj Ugarskoj, a državno-politički počevši od god. 1860., u novoj srbskoj državi.« (str. 215)

Na prvoj razini čitanja, dakle, nameću se uvidi koji otvaraju vidik na pretežno političku, i geopolitičku zbiljnost, gdje se odmjeravaju južnoslavenski narodi i njihove države. Iz prije ponuđena ulomka, a i knjige kao cjeline, nameće se zaključak kako su srpska politika i političke elite u ulozi glavnog proizvođača »nereda« na promatranom području. One su, imaju li se u vidu njihove dugoročne političke aspiracije, s korijenom u dubokoj povijesti, glavnim izvorom opasnosti, navlastito za Hrvate, jer se osnovni geopolitički smjer tih aspiracija pruža prema hrvatskim zemljama (podrazumijevajući u njima, prema Pilaru, i današnju Bosnu i Hercegovinu). S povijesnim iskustvom nas današnjih taj uvid je nekom vrsti — općega mjesta. Srbijanska agresija potpomognuta crnogorskom, u razdoblju 1991.–1998., osigurala je i više nego obilnu »argumentaciju« za potporu osnovnoga Pilarova stava. Kada se njegove analize čitaju osloncem na to iskustvo teško je izbjeći nelagodu koju pobuđuje i više nego uspješna javna marginalizacija u toj knjizi ponuđenih uvida. Može se, doduše, mjestimično takva marginalizacija »opravdati« Pilarovom neskrivenom težnjom k održanju i preuredbi Austro-Ugarskog Carstva, državne tvorevine po svemu oprječne dvjema »jugoslavenskim« državama, u granicama kojih se Hrvati politički održavaju gotovo cijelo prošlo, 20. stoljeće. Pilar nije »uklopiv« u njihove okvire, pa ga već i stoga nije uputno javno spominjati. Ali nelagoda zato nije manja. Jer oblici i veličina **neprilavnosti** na agresiju 1991., koja neprilavnost iznutra obvija sve ključne sektore javnog djelovanja u hrvatskom društvu osamdesetih, nameće jednostavno pitanje: kako je, uopće, bio moguć toliki zaborav nekih jednostavnih geopolitičkih činjenica? Na prvoj razini čitanja Pilarova teksta vraćaju se, dakle, u javno znanje hrvatskog društva one spoznaje bez kojih se, uopće, do zamisli o modernizaciji kritička analiza i ne može probiti. Jer izravno upućuju **na obveze politič-**

kog subjektiviteta hrvatske nacije bez kojega se modernizacija i ne može ozbiljno pokrenuti kao cjelovita i su-vremena preobrazba.

Na drugoj razini Pilarov tekst, svakako posredno, na analitičkom »materijalu«, otvara metodologijsko pitanje o odnosu dviju oprečnih državnih, **ali i modernizacijskih**, adresa: **carstva i nacionalne države**. I prije spomenuti ulomak, a i množina drugih u tekstu, upućuju da je u srbijanskom/srpskom političkom programu očit trag **carstva**. Iz same Pilarove analize raspoloživa mu materijala moguće je izlučiti više osnovnih obilježja po kojima se carstvo jasno diferencira i djeluje kao negacija nacionalne države. Ograničujemo se na četiri osnovna.

(a) Teokracijsko utemeljenje

Pilar u više svojih radova, napose kada raspravlja o povijesnoj evoluciji naroda, vidjelo se, pridaje nemalu važnost religijskom čimbeniku. No utemeljenje carstva ne ograničuje se samo na neku vrst »vodoravna« kruženja toga utjecaja. **Samo se utemeljenje carstva argumentira religijski**: poslanjem, misijom, koja se pozivlje na nebo i nebesku volju. Osloncem na takvo, »onosvjetsko«, uporište, javljaju se u praksama carstva programski ciljevi kao što su, nama današnjima već dobro poznate, »borba protiv nevjernika«; borba protiv »carstva zla«; »širenje prostora slobode«; »civiliziranje barbara«; borba protiv kontrarevolucije«; i srodni. Ciljevi su dostatno **određeni** za urediti nužnu razliku između carstva i njegovih neprijatelja. No, u isti mah su i dovoljno **neodređeni** kako bi se svaki poseban oblik carskog nasilništva mogao valjano legitimirati ostvarivanjem »viših ciljeva«. Privlačnost carstva u svakodnevici nerijetko se snažila raznovrstnim dobitcima koje je takav određeni/neodređeni obris ostvarivanja carskih ciljeva namirivao različitim društvenim skupinama, ne isključujući ni skupine s društvenoga ruba, posebno zaposljive na poslovima moralno prijepornim. Zahvaljujući tomu, carstva uspješno režiraju društvenu pozornicu gdje se, **naoko snošljivo**, dodiruju i surađuju skupine koje, strukturno promatrano, navlastite identitete učvršćuju ekskluzivnošću, a ne inkluzivnošću.

Teokracijsko utemeljenje carstva **ne implicira i nužnost uspostave teokracije** na mjestu vladajuće skupine, premda je, teorijski, i to dopustivo. Takvo se utemeljenje, ponajprije, odnosi na »onosvjetsku« osnovu iz koje vladajuća skupina carstva izvodi glavne programske i legitimacijske »velike priče« o ulozi carstva u »ovosvjetskoj« zbilji. Stoga posebnu važnost dobivaju simbolične konstrukcije s pomoću kojih se carstvo samodefinira ulogom ključnog sudionika, i, dakako, zajamčena pobjednika, u dugoročno zamršenim, eshatologijskim, obračunima. Njihova značenjska »prostranost« u svakom posebnom odsječku vremena dopušta carstvu arbitrarno, samovoljno, definirati ključne neprijatelje i potrebne postupke za njihovo svladavanje.

Pilar na više mjesta primjećuje kako je srpska narodna skupina brojčano odveć skromna za preuzeti na sebe ulogu carstva. Ali je, analizom praktičnih postupaka njezina vladalačkog staleža, lako pokazati kako takvoj ulozi **svjesno i programski artikulirano**, teži. Pri tomu, Pilar posebno ističe Bizant kao polazni

carski predložak s pomoću kojega se oblikovanje carskih intencija u srpskoj političkoj praksi orijentira. Posrijedi je neka vrst **opsesivne imitacije**. No upozoriti je kako Pilarova empirijska građa dopušta polazni Pilarov zaključak proširiti s još dva (carska) sudionika. To su: Osmansko Carstvo i Rusko Carstvo. U Osmanskom Carstvu (gdje su Srbi bili porobljenim narodom oko četiri stoljeća), u njihovu političkom imaginariju učvrstila se predodžba o borbi protiv nevjernika kao temeljnoj obvezi (srpskog) carstva. Ona, doduše, nije nepoznata ni u razdoblju srednjovjekovne srpske države koja već simbolično prisvaja naslov: carstvo (sjetiti se sustavna progona katolika tijekom vladavine **cara** Dušana Nemanjića). Ali je u osmanskom razdoblju ta predodžba posve razvijena. Pak, Rusko Carstvo nadahnjuje težnjom k »trećem Rimu«; može ta težnja, na prvi pogled, djelovati »zaumno«. Ali izravno snaži ulogu središnje religijske organizacije: pravoslavne crkve. U Srbiji — Srpske pravoslavne crkve, ili, točnije: Svetosavske (srpske) crkve. Pilar višekratno pokazuje kako je ona, u razdoblju kad Srbi ne raspolazu zbiljskom državom, i više nego uspješno preuzela ulogu **čuvara i tvorca** sjećanja na tu državu, na (Dušanovo) carstvo, kao i ulogu okupljača populacije koju će, u svetosavskoj talionici simbola, rituala i obiteljskih mreža raznolika podrijetla, oblikovati u jedinstven — »nebeski narod«. I tu baštinu »ucijepiti« u srpsku državu rekonstruiranu tijekom 19. stoljeća.

(b) Razvitak političke religioznosti

U praksama političke religioznosti djeluje težnja po smjeru oprječna težnji k teokracijskom utemeljenju države i državne vlasti. Očituje se u redukciji onostranog svetoga na neku vrst **sredstva socijalne tehnike** radi ostvarivanja posve praktičnih političkih ili kulturnih monopola. Kako to izgleda u suvremenosti zorno pokazuju viševrzni primjeri pretvaranja islamske religije u moćno političko sredstvo. Tomu ne izmiču ni primjeri koji, prividno, nisu ukorijenjeni u klasičnim simboličnim zalihama velikih religija. Cilja se, pri tomu, na načine na koje vlasti u (bivšim) komunističkim državama posreduju tamnošnjem podređenu stanovništvu dugoročne utopijske opsesije komunističkim društvom kao rajskim okončanjem povijesne borbe »poniženih i uvrijeđenih«. Iz religijske se simbolične zalihe »posuđuje« iskustvo svetoga. Ali ga se, sukladno parametrima socijalne tehnike, usmjeruje u praktične, političke, svrhe, ponajprije u svrhu »stabilizacije« komunističkog poretka. Zahvaljujući »posuđenoj« svetosti središnjeg cilja s, i više nego neobičnom, lakoćom sistemsko se nasilje promeće u likove pravednosti.

U oblikovanju srpske modernizacije osnovu za oblikovanje političke religioznosti osigurava, dakako, svetosavlje. Pilar na više mjesta u svojoj analizi podvlači kako bez **političkog** funkcioniranja svetosavlja ne bi bilo moguće oblikovati modernu srpsku državu. Uspješnost takva »funkcioniranja« ne očituje se u pravocrtnu povećanju broja pravoslavnih vjernika. Uostalom, sekularni zahtjevi, ugrađeni u opće modernizacijske programe, takvo što izravno i ne potiču. Očituje se, međutim, u ugradbi svetosavske baštine u **same temelje države**. Zahval-

jujući tomu, nije moguće odvojiti političko samoodređenje Srba i Srbije od temeljnih intencija političkog svetosavlja. Političko djelovanje, sukladno tako definiranim »nacionalnim interesima«, postaje **u isti mah** i valjanim oblikom prakticiranja — (svetosavske) religije. Teško je nama današnjima zamisliti likove kakvi su, primjerice, Ratko Mladić ili Vojislav Šešelj, kao religijski zainteresirane ljude. Ali njihovo vojno i političko djelovanje pokazuje kako oni, **i više nego — bigotno**, ostvaruju poželjna zemaljska stanja političkog svetosavlja. Pa nije isključena u budućnosti ni mogućnost njihove preobrazbe u — (svetosavske) svece.

(c) Uspostava nove/stare feudalne hijerarhijske strukture

Sporadična izvješća o radikalnom diferenciranju ekstremno male skupine bogatih, na jednoj strani, i nepregledne skupine siromašnih (premda **različito** siromašnih), na drugoj strani, a koje diferenciranje djeluje u množini **suvremenih** društava, tvrdnju kako suvremena društva urastaju u zbilju »novog feudalizma« promeću u neku vrst izravna opisa činjenica. Carstva se oblikuju isključivo piramidalno, hijerarhijski: po tomu su ona »bez alternative«. Sukladno tomu, skicirani opis činjenica dopušta hipotezu kako je na djelu rad carstava. Funkcioniranje po **dualnoj** shemi: vladateljska manjina — u prakse carstva uključena podređena većina, nekom je vrsti osnovna »tehničkog« nacrtu carskog »stroja«. Uporišta dualne sheme su viševrsna: politička, socio-ekonomska, vjerska, etnička, a, us-treba li, i rasna.

Taj uvid je prividno u suprotnosti s Pilarovim nalazom da je uspjeh u obnovi srpske moderne države u 19. stoljeću utemeljen na **jedinstvu** (dinastičke) vlasti, svetosavske (političke) religije i srpskog pučanstva. Ako je tomu tako, onda se ne može tvrditi kako se u nastalom srpskom društvu, po gramatici carstva, razvija dualna razdioba moći između vrha i ostatka (društva). Prijepor se uklanja uzmemo li u obzir činjenicu kako su carstva **osvajackim pogonima**. Pa se uključenu srpskom pučanstvu stavlja u izgled postati vladalačkim slojem — u osvojenim zemljama. Tako se dobiva nova, nesrpska, porobljena većina. Obćane rente, povratno, djeluju kao moćna sredstva dublje identifikacije s programom carstva, neovisno o njegovoj dualnoj strukturi. Budući da srpska modernizacija počiva na osvajackim namjerama, pri kraju 19. i u 20. stoljeću usmjerenim, ponajprije, prema zapadu i hrvatskim zemljama, i ona ponavlja opću gramatiku carstva. Posebno se stavljaju osvajacke rente u izgled »prečanskim« Srbima koji su već ondje, u hrvatskim zemljama što se imaju osvojiti. Na toj podlozi njihovo se djelovanje, napose od zalaznih decenija 19. stoljeća, promeće u većinsko, više ili manje strukturirano, djelovanje — **protudruštva** (u odnosu na hrvatsko matično društvo koje se ima osvojiti). Sukladno tomu, u političkom imaginariju srpskih skupina ustaljuje se jednadžba: **biti Srbin = biti na vlasti**. Time su i najširim srpskim slojevima stavljene u izgled nagrade tijesno svezane s (vladateljskim) ulogama i položajima. Nesrbi ostaju — dolje, i izvana.

(d) Carstva teže ispuniti/zaузeti raspoloživ socijalni prostor

Carstva su, kako je naznačeno, osvajačkim pogonima. »Raspoloživost« pojedinog socijalnog prostora, dakako, carstvo određuje veličinom otpora za kojega su napadnuto društvo i država sposobni. Riječ je, u osnovi, o **tehničkom mjerilu**. Sve drugo: mjesne identitete, kulturne zalihe, baštinu, i druga dobra, imperij prekriva — nepriznavanjem. Radi toga carstva, već po strukturnoj nuždi osnažuju i proizvode »izvanredna stanja«. Na tragu Giorgia Agambena, podsjetiti je kako se takvim »izvanrednim stanjima« ne ukidaju postojeći zakoni. Ona se oblikuju kao **usporedna zbiljnost** potrebna imperijskim težnjama. Skupine koje su »osuđene« biti u »izvanrednu stanju« **nisu** prekršiteljima postojećih zakona: one, s obzirom na intencije carstva, moraju biti s onu stranu zakona, u »izvanrednoj« zbilji, gdje se nositelji carskih težnja i praksa **oslobađaju od svakog zakonskog ili moralnog obzira u odnosu spram njih**. Pilar ističe kako se tijekom 19. stoljeća javlja više srpskih intelektualnih i političkih pronositelja takvih intencija u odnosu spram Hrvata; ponajviše ističe Vuka Stefanovića Karadžića i još nekolicinu egzotičnih likova koji izvorne imperijske i rasističke poticaje nastoje omotati znanstvenim omotom. Nulti stav na koji se naslanjaju svodi se na — **nijekanje opstojnosti** Hrvata, i kao etničke skupine i kao nacije sa (starom) državom, teritorijem i kulturom. Osloncem na njega, predvidljivo, oblikuju se različiti »tehnički« izumi kojima se ima taj stav potkrijepiti: u rasponu od znanstvenih krivotvorina do političkih progona, gospodarskog nasilja i sociokulturne stigmatizacije. Pa sve to, hrvatsko: teritorij i pučanstvo, kultura, institucije, imaju postati — ratnim plijenom carskih pobjednika.

Iz obzora nas današnjih vidljivo je kako se spomenute srpske imperijalne intencije nastoje optimizirati tijekom 20. stoljeća u dvije južnoslavenske države. Premda se, poznato je, same prakse optimizacije u njima razlikuju po nizu posebnih obilježja, **supstancijalna prevaga** (imperijalnog) jugoslovenstva, kojemu su jamcem Srbija i Srbi, njihovom je trajnom poveznicom. Stoga su Hrvati neuklonjivim »pijeskom u (jugo) cipeli«. Pilar, i više nego razgovijetno, podsjeća kako je na djelu »uvijek iznova Srbija«. Zacijelo je najzornijim otiskom »izvanredna stanja«, što ga režiraju srpske imperijalne intencije (ne računa li se konvencionalni državni teror) praksa vojne i civilne, službe u srpskim logorima utemeljenim godine 1991., tijekom agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, za zarobljene Hrvate i nesrbe. U njima se, prije spomenuto, intelektualno i političko nijekanje hratske opstojnosti prometnulo u doslovnu manufakturu mučenja i ubojstava. Nepriznavanje se ostvarilo masovnim ubojstvima. I nastavilo poslije, **posve sukladno, pravilima »izvanredna stanja« — odsutnošću svakog pokajanja u ubojica**.

Pilar, međutim, istu dekonstrukcijsku oštricu ne usmjeruje prema Austro-Ugarskom Carstvu, premda bi se, ima li se na umu sam metodologijski predložak što ga rabi, takvo što trebalo očekivati. Uostalom, i empirijski materijal kojim Pilar raspolaže na to pozivlje. Primjerice: teritorijalno komadanje hrvatskih

zemalja u režiji carstva; pretvaranje hrvatskog jadranskog proćelja u razvojnu periferiju; feudalna režija oslobođanja seljaštva i njegova preobrazba u dužničku »masu«; »izvoz« seljaštva u prijekooceanske države; snaženje protudruštava: talijanskog, ugarskog, srpskog; urbanizacija odvojena od interesa i ciljeva nacionalne države; nevoljkost u iskorjenjivanju nepismenosti; uništavanje hrvatskog aristokratskog staleža; »poseljačenje« sitnog plemstva; prijeporno izborno zakonodavstvo; itd. No unatoč takvim uvidima Pilar se usteže adresirati na Carstvo zasluženu kritiku. Koliko je vidljivo, Pilar, dopušteno je reći: **nekritički**, drži kako se Austro-Ugarsko Carstvo može uspješno transformirati orijentirajući se nekom vrsti srednjoeuropskog saveza nekoliko nacionalnih država, djelomično izgrađenih ili u zametcima već prisutnih u Carstvu (Ugarska, Austrija, Češka, Hrvatska, uključivši i Bosnu i Hercegovinu). Njih iznutra spaja koliko-toliko jedinstvena socio-kulturna i geopolitička osnova. Pak, izvana, spaja ih opasnost od ugroze, ponajprije Ruskog Carstva. No, sugerira Pilar, »Najvažniji popravak ima se na dualizmu izvršiti s obzirom na njegovo djelovanje u južnoslavenskom pitanju, jer tu je on napravio veliku pustoš.« Pri tomu računa kako će iskustvo spomenutih nacionalnih zajednica, stečeno u ratnom razdoblju 1914.—1918. biti valjanim olakšavajućim/racionalnim čimbenikom. Pokazalo se, ipak, kako je sve to bio račun bez krčmara. Carstvo je pohitalo svomu kraju gluho na Pilarove uvide i prijedloge. I, uglavnom, po disjunktivnoj, ili — ili shemi, na koju je upozorio još Ante Starčević: despocija se ne popravlja, ostaje takvom kakvom jest ili propada. Pilaru je ostalo do smrti, 1933., ponavljati zahtjeve za modernizacijom hrvatskog društva; i podsjećati na zapadne korijene hrvatskog nacionalnog identiteta nespojive s novonastalom, prvojugoslavenskom, državom (a i svakom drugom jugoslavenskom državom).

Prema regulativnoj ideji modernizacije

Pokušavajući sažeto odgovoriti na pitanje: Što je činiti Hrvatima u »nesklonu vremenu« (uspostave prvojugoslavenske države)? Pilar poseže za sintetičnom formulacijom središnje ideje hrvatske modernizacije. Ona glasi: **Biti podmet — ne predmet**. U suvremenom hrvatskom ista bi teza glasila: **Biti subjektom — ne objektom**.

Razvijajući dalje skiciranu regulativnu ideju hrvatske modernizacije Pilar na zaglavnim stranicama knjige *Borba za vrijednost svoga »Ja«* piše i ovo: »(...) U formuli biti podmet a ne predmet izražena je apstraktna i apsolutna ideja ljudske kulture i civilizacije. Jer ako idemo gledati meritorni uspjeh kulture, tada ćemo jasno razabrati da ona trajno pomiče čovjeka iz kondicije objekta u kondiciju subjekta. (...) Biti podmet, to je trajna formula za razvitak u smjeru individualnog usavršavanja. To slijedi već iz ustanovljenja, da je u tomu sadržana apstraktna ideja kulture, jer svaka kultura je trajno i neprestano usavršavanje. Isto slijedi što je u tomu sadržana maksimalizacija snage, enerzije, aktivnosti i radinosti u životu, a ove su uvjetom svakom usavršenja, jer snaga je stanje savršenstva i

tjera po svojoj prirodi put daljnega usavršenja. Po tom slijedi, ako je usavršenje svrha života, da smo dužni vazda nastojati biti podmetom a ne predmetom (...) Biti podmet: to znači usprkos durativne forme, u kojoj to izričemo, i usprkos što to zovemo 'stanjem' nije nikakvo stanje, jer **stanje** (podcrtao I. P.), to je samo način ljudskog gledanja i izražavanja, nego je to jedan razvitak, jedno nastojanje biti što više podmetom a što manje predmetom. **Biti podmet znači maksimalizacija kondicije podmetnosti u životu** (podcrtao I. P.). Da je to samo u stanovitom ograničenom opsegu moguće ostvariti u granicama ljudskog života, razumije se samo sobom. Uspješno ostvarena t.j. maksimalizovana podmetnost u životu znači osobnu veličinu. Da pod tom podmetnošću mislim nešto sasvim drugo nego što inače razumijemo pod **subjektivizmom** ili **subjektivnošću** (podcrtao I. P.) shvatiti će lahko svaki, tko je ovu knjigu pažljivo pročitao (...) To je gotovo isto, čemu kršćanstvo zahvaljuje svoje neprolazno znamenovanje, svoje svojstvo kao najvažniji dosele perfekcionistički sistem.« (str. 407, 408)

Ima li se u vidu cjelina Pilarovih radova nije pogrešno ustvrditi kako se zahtjev: **biti podmet — ne predmet** ostvaruje u svojevrsnom četverstvu, u međugri četiri »izma« koja omeđuje osnovno događajno polje. Prva je njegova sastavnica — **vitalizam**. Pilar ne ostavlja nikakve dvojbe u pogledu na život i životnost kao društveni temelj. Iz te perspektive težnja k životu, rađanju života i njegovu usavršavanju, nazire se kao prva temeljna modernizacijska težnja. Druga sastavnica spomenuta četverstva je — **personalizam** (u Pilara nadahnut kršćanskom baštinom). Ona upućuje na oblikovanje **značaja**, dakle, moralnošću određene osobnosti, kao na drugu temeljnu modernizacijsku težnju. Treća sastavnica istoga četverstva je — **nacionalizam**. Ona implicira težnju k oblikovanju nacionalne zajednice i njezina razvojnog pomagala, nacionalne države. Presudno je, međutim, da se nacionalna država uspješno legitimira sposobnošću održavanja i usavršavanja životnih uvjeta za naciju i obitelj te »internacionalnim« moralom. Četvrta sastavnica, koja ujedno »zatvara« događajno polje modernizacije, jest — **okcidentalizam**. Posrijedi je težnja k sudioništvu u širem svijetu života koji se sažeto samoodređuje Zapadom, i zapadnim vrijednostima i gramatikama. Prvi, i neposredni, zapadni krug kamo Hrvati i Hrvatska pripadaju je, po Pilaru, krug naroda i država središnje Europe, geopolitički raspoređen na osovini Jadran — Baltik.

Ponovimo, zaglavno, jednu po formi već i odveć zlorabljenu frazu: Pilar je našim suvremenikom. Neznanje o tomu ne ispričava.